

Odwzorowanie przestrzennego doświadczenia getta w perspektywie literaturoznawstwa cyfrowego

Bartłomiej Szleszyński

Artykuł powstał w ramach grantu badawczego NPRH/ DN/SP/495058/2021/10. Kierownik projektu: prof. dr hab. Jacek Leociak

TEKSTY DRUGIE 2025, NR 4, S. 94–106

DOI: 10.18318/td.2025.4.6 | ORCID: 0000-0002-7758-1662

1. Perspektywa

Chciałbym opowiedzieć o realizowanym w IBL PAN przedsięwzięciu badawczym „Atlas Literatury Zagłady”, którego główne efekty publikowane są na platformie „Nowa Panorama Literatury Polskiej” (NPLP). Nie skupię się jednak na przedstawieniu jego podstaw¹, lecz na tym, jak w tym konkretnym projekcie i jego praktycznych aspektach można dojrzeć nowe perspektywy, jeśli chodzi o efekty działań naukowych wyznaczane przez literaturoznawstwo cyfrowe (i ogólniej – humanistykę cyfrową).

1 Zainteresowanych odesłać mogę do artykułu: K. Mojsak, *Digital „ATLAS of the HOLOCAUST LITERATURE”. Topography of Experience, Experience of Topography in Jewish Ghettos*, w: *Proceedings of the Digital Humanities Congress 2022*, red. S. Dewar, The Digital Humanities Institute, Sheffield 2023, <https://www.dhi.ac.uk/books/dhc2022> (21.07.2025), oraz do zapisu seminarium w Żydowskim Instytucie Historycznym: *Atlas Literatury Zagłady – o cyfrowych topografiach Holokaustu | seminarium*, https://www.youtube.com/watch?v=EigjY-iZulhM&t=8s&ab_channel=%C5%BBydowskiInstytutHistoryczny (20.07.2025).

Bartłomiej Szleszyński

– prof. w IBL PAN, kierownik Pracowni Edycji i Monografii Cyfrowych odpowiedzialnej za stworzenie i rozwijanie platform „Nowa Panorama Literatury Polskiej” oraz „TEI Panorama”. Jego główne obszary badawcze to literatura drugiej połowy XIX w., literaturoznawstwo cyfrowe i naukowe edytorstwo cyfrowe. Autor książki *Przymierzanie kontusza. Henryk Rzewuski i Henryk Sienkiewicz – najwybitniejsi twórcy XIX-wiecznego nurtu sarmackiego oraz Non omnis moriar? Bolesław Prus, wiek XIX i opowieści współczesne*.

Pokażę zatem „Atlas” jako: naukową monografię cyfrową, zbiór danych oraz narzędzi do ich przetwarzania, infrastrukturę badawczą, przykład projektu w samym rdzeniu zespołowego, interdyscyplinarnego, a także – w istotnym stopniu – laboratoryjnego.

O każdej z tych kwestii można napisać oddzielny długi artykuł i pokazać kształtowanie się wiedzy o niej na przestrzeni lat, jednak by skupić się na głównym celu artykułu jako podbudowie moich rozpoznań, wykorzystam prace powstałe w kręgu Centrum Humanistyki Cyfrowej IBL PAN, gdzie przez ponad dekadę prowadzimy szeroko zakrojone działania i wypracowaliśmy pewną szkołę implementacji ogólniejszych konceptów do realiów codziennej pracy projektowej i naukowej.

Perspektywa, jaką przedstawię, zakorzeniona jest w przemianach, które możemy nazwać cyfryzacją procesu badawczego. Z jednej strony znacznie poszerzają one możliwości badaczy, z drugiej zmieniają wspomnianą perspektywę na efekty ich przedsięwzięć naukowych. Za Maciejem Maryłem przywołam siedem aspektów, które modyfikują tradycyjnie rozumiany cykl procesu badawczego:

Po pierwsze, samo odkrywanie materiałów odbywa się dziś online przy pomocy wyszukiwarek, specjalistycznych baz danych czy nawet sieci społecznościowych. [...] Po drugie, dostęp do źródeł jest możliwy dzięki kumulatywnemu przyrostowi materiałów za sprawą prac digitalizacyjnych i publikowania danych badawczych zebranych bądź wytworzonych w różnych projektach. [...] Po trzecie, dokumenty, z którymi pracujemy, anotujemy znacznikami cyfrowymi, co pozwala lepiej z nich korzystać (np. przy wyszukiwaniu treści) i łatwiej łączyć z innymi materiałami oraz tekstami. [...] Po czwarte, analiza i interpretacja są wspomagane cyfrowo. [...] Po piąte, nowe cyfrowe formy publikacji pozwalają nam uwolnić się od ograniczeń drukowanego tomu i powiązać wypowiedź naukową z danymi czy ikonografią. [...] Po szóste, komunikacja badawcza jest zapośredniczona cyfrowo. [...] Po siódme, narzędzia cyfrowe wspomagają pracę zespołową, upowszechniając nowe formy prowadzenia badań, wzmacniając tendencje „laboratoryjne” w humanistyce².

2 M. Maryl, *Cyfryzacja procesu badawczego*, w: M. Maryl, T. Umerle, *Infrastruktura*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. M. Maryl, B. Szleszyński, T. Umerle, M. Błaszczczyńska, <https://nplp.pl/artukul/cyfryzacja-procesu-badawczego-m-maryl/> (20.07.2025).

2. Naukowa monografia cyfrowa

Zacznijmy od kwestii związanych z piątym punktem przywołanym przez Maryla. „Atlas” jest naukową monografią cyfrową, projektem, którego rdzeń wynika z właściwości środowiska cyfrowego, a który może w ogólnym sensie zostać zdefiniowany jako:

rodzaj prezentacji wyników badań, który w założeniu przystosowany jest do funkcjonowania w przestrzeni cyfrowej (ang. *born digital*) i który w sposób bezstratny nie może zostać przekonwertowany na monografię tradycyjną. Integralność wszelkich elementów multimedialnych (dźwięk, obraz, kod programistyczny, bazy danych itd.) jest jednym z podstawowych wyróżników tej formy publikacji. Forma nie jest w tym wypadku dodatkiem do słowa (jak ma to miejsce w przypadku drukowanej książki naukowej), lecz stanowi najczęściej jeden z elementów sposobu prezentacji danych oraz wniosków badawczych³.

Jego cyfrowa unikalność idzie jeszcze dalej niż w innych naukowych monografiach cyfrowych na platformie NPLP, jak „Panorama literaturoznawstwa cyfrowego” czy „Sienkiewicz ponowoczesny”, które wychodziły od „tradycyjnej” struktury wieloautorskiej monografii literaturoznawczej (oczywiście – znacznie poszerzając jej formułę między innymi o multimedialność, kategoryzacje treści, mechanizmy narracyjne⁴). „Atlas” dodatkowo zwiększa skalę wyzyskania mechanizmów cyfrowych, tworząc zupełnie nową formułę – już nie tylko jako *digital born*, ale – jak można by powiedzieć – *digital exclusive* – pomyślaną wyłącznie jako struktura cyfrowa.

Przedsięwzięcie, o którym mowa, łączy kilka tradycyjnych form publikowania wyników badań – nazywamy nasz projekt atlasem, bo jego aspekt topograficzny jest dla nas najistotniejszy i, podobnie jak drukowane atlasy, zawiera on wiele map, poprzez które przekazuje część narracji naukowej (map zarówno statycznych, dzięki właściwościom środowiska cyfrowego powiązanych z danymi tekstowymi, jak i dynamicznych, interaktywnych,

3 B. Szleszyński, P. Rams, *Co to jest „monografia cyfrowa”?*, w: B. Szleszyński, P. Rams, *Monografie cyfrowe*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. M. Maryl, B. Szleszyński, T. Umerle, M. Błaszczewska, <https://nplp.pl/arttykul/co-to-jest-monografia-cyfrowa/> (20.07.2025).

4 O projekcie „Sienkiewicz ponowoczesny – laboratorium cyfrowe” zob. B. Szleszyński, *Kilka uwag o intymności kolekcji cyfrowych przy okazji prac nad projektem „Sienkiewicz ponowoczesny – laboratorium cyfrowe”*, red. A. Markuszewska, „Sztuka Edycji” 2019, t. 15, nr 1, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SE.2019.0011>, <https://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/sztukaedycji/article/view/SE.2019.0011> (20.07.2025).

pokazujących te przedziały oznaczeń, które są dla użytkownika istotne). Nasz projekt to również w pewnym sensie leksykon postaci – autorów świadectw Zagłady, a także kalendarium z wydzielonymi najważniejszymi okresami historii gett w Warszawie i Łodzi – co odzwierciedlone jest także w układzie menu, gdzie wybrać możemy moduły „Miejsca”, „Wydarzenia” oraz „Osoby”⁵.

Wszystkie te aspekty połączone są ze sobą siecią hiperlinków (każdy okres powiązany jest ze wszystkimi jednostkami topograficznymi, które są w jego trakcie przywoływane, każde miejsce ze wszystkimi osobami, które o nim piszą w swoich świadectwach, każda osoba z miejscami i okresami itd.), tworząc unikalną strukturę wiedzy, niemożliwą do uzyskania w tradycyjnej (papierowej, książkowej, linearnej) publikacji. To jednak dopiero początek.

3. Zbiór danych badawczych i narzędzie do ich przetwarzania

3.1. Dane badawcze w humanistyce

We współczesnej humanistyce wiele mówi się o danych badawczych – zarządzaniu nimi i ich udostępnianiu na zasadach FAIR – nieco upraszczając – takim ich publikowaniu, by były możliwe do ponownego wykorzystania⁶.

Szczegółowe określenie, czym są owe dane badawcze we współczesnej humanistyce, nie jest zadaniem banalnym – trudno bowiem przenieść tu praktyki i terminologię z nauk ścisłych. Jak piszą autorki poradnika Open Data for Humanists:

Wiele zjawisk, które w innej dyscyplinie byłyby postrzegane jako dane, w naukach humanistycznych często nazywane jest w inny sposób [...] Nasze relacje z naszymi źródłami bywają różnorodne⁷.

5 Menu dla Warszawy: <https://nplp.pl/atlas-zaglady/warszawa/> oraz Łodzi: <https://nplp.pl/atlas-zaglady/lodz/> (15.12.2024).

6 Istotnym komponentem procesu badawczego jest zarządzanie danymi badawczymi, czyli zestaw operacji pozwalających nam rozpoznać, odpowiednio nazwać i zachować materiały, na których pracujemy. W tym miejscu warto tylko podkreślić konieczność takich prac, które pozwalają udostępnić materiały na zasadach FAIR, tzn. *findable* (odnajdywalne), *accessible* (dostępne), *interoperable* (interoperacyjne) i *reusable* (zdatne do ponownego użycia). Kluczowe jest prowadzenie szczegółowej dokumentacji procesu zbierania danych i odnotowywanie wszystkich decyzji merytorycznych związanych z danymi. Taka dokumentacja pozwoli innym użytkownikom korzystać ze zbiorów; M. Maryl, *Zarządzanie danymi*, w: tegoż, *Analiza danych o kulturze*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. M. Maryl, B. Szleszyński, T. Umerle, M. Błaszczńska, <https://nplp.pl/artykul/zarządzanie-danymi/> (20.07.2025).

7 „The many things that would be seen as data in another discipline are often called something else in the humanities”; „Our relationships to our sources tend to be different”; J. Edmond,

Kolejne wyzwanie stanowi opisanie zagadnienia danych w konkretnej dyscyplinie humanistycznej. Dlatego wychodząc od założenia, iż:

Możliwości, jakie niesie cyfrowe środowisko pracy, nie tylko pozwalają nam przemysśleć, czym są dane badawcze, lecz także powoli nas do tego zmuszają⁸.

podjęliśmy kilka lat temu w gronie ówczesnego kierownictwa CHC próbę przybliżenia tej kwestii literaturoznawcom, a przede wszystkim określenia, jak można postrzegać dane w naszej dyscyplinie. Stwierdzaliśmy między innymi, że:

Kwestia danych w literaturoznawstwie jest dziś najbardziej wyrazista w przedsięwzięciach z komponentem cyfrowym, tam bowiem zarówno efekt badawczy, jak i pozyskane materiały wyrażane są w postaci kodu programistycznego. Dzięki temu mogą być one także cyfrowo agregowane, analizowane i przetwarzane, dając duży potencjał ich ponownego wykorzystania⁹.

A także, co odnosi się bezpośrednio do omawianego przypadku „Atlasu”: „Opublikowane dane mogą [...] oczywiście same w sobie stanowić efekt projektu literaturoznawczego”¹⁰.

3.2. Dane w „Atlasie Literatury Zagłady”¹¹

Oprócz statycznych oraz interaktywnych map najważniejszym elementem naszego przedsięwzięcia naukowego są bardzo swoiste dane tekstowe – fragmenty ze świadectw i utworów literackich dotyczące konkretnych elementów przestrzeni. Nie zbieramy więc faktograficznych informacji, by powiązać je z innymi informacjami oraz geolokalizacją, jak ma to miejsce na przykład

E. Tóth-Czifra, *Open Data for Humanists. A Pragmatic Guide*, Zenodo, 10.12.2018, doi: 10.5281/zenodo.2657248 (20.7.2025).

8 M. Maryl, M. Błaszczyńska, B. Szleszyński, T. Umerle, *Dane badawcze w literaturoznawstwie*, „Teksty Drugie” 2021, nr 2, <https://journals.openedition.org/td/14190> (20.07.2025).

9 Tamże, s. 18.

10 Tamże, s. 20.

11 Warto przywołać dokument stworzony na początku projektu grantowego, zdeponowany na platformie Zenodo: M. Błaszczyńska, B. Szleszyński, *Plan zarządzania danymi badawczymi (wersja 1, kwiecień 2023 r.)*. „Warszawa/Łódź. Atlas Literatury Zagłady” (2022–2027), <https://zenodo.org/records/7802002> (20.07.2025).

w przypadku serwisu „Internetowa baza danych getta warszawskiego” (getto.pl)¹². Nie mapujemy także obiektywnej przestrzeni, wyrażalnej przez współrzędne geograficzne, lecz to, jak doświadczenie przestrzeni odwzorowane jest w tekstach. Fakty historyczne oraz wiedza o przestrzeni służą nam jako narzędzie, przy weryfikacji danych.

Podstawowy składnik „Atlasu” to fragmenty świadectw tekstowych dotyczące konkretnych jednostek topograficznych. W toku intensywnych ustaleń, na podstawie testowych danych, przyjęliśmy, że takimi jednostkami są konkretne adresy, całe ulice, obszary oraz trasy. Każdy z fragmentów przypisany jest zatem do jednostki topograficznej, oznaczony (anotowany) i związany z nazwiskiem autora oraz okresem, a także sygnaturą „Ja” lub „Oni”, różnicującą doświadczenia samych autorów świadectw oraz te zapośredniczone¹³.

W tej optyce „Atlas” jest przede wszystkim zbiorem danych badawczych – do przyszłego wykorzystania na różne sposoby w obrębie tej platformy, dzięki narzędziom na niej zaprojektowanym. W ten sposób zupełnie zmieniamy formułę publikacji, jej zastosowanie oraz prowadzący do jej powstania proces badawczy. Nie dajemy użytkownikowi gotowych, domkniętych tekstów interpretacyjnych – zapraszamy do stworzenia własnej ścieżki badawczej.

3.3. Przykładowe pytania badawcze

Użytkownik może zadać zapytanie badawcze – wyszukując zestawienia interesujących go danych.

Na przykład, by dowiedzieć się, jakie miejsca były wzmiankowane podczas wydarzenia znanego jako „Kocioł na Miłej” („gigantycznej selekcji wszystkich pozostałych przy życiu mieszkańców getta, która odbyła się między 6 a 12 września 1942 roku”¹⁴), może kliknąć na podokres nazwany „Kocioł na Miłej” wyróżniony w kalendarium wydarzeń – oprócz krótkiego opisu tego

¹² <https://getto.pl/> (20.07.2025).

¹³ Oczywiście – nasze dane są w dużym stopniu przetworzone. Nie zajmujemy się sami edycją tekstów z rękopisu – wykorzystujemy ich transkrypcje wytworzone wcześniej. Następnie dokonujemy wstępnej interpretacji danych tekstowych i topograficznych, zderzając je z wiedzą i innymi tekstami, by odpowiednio i odpowiedzialnie dokonać ich anotacji i przypisania do poszczególnych kategorii, a także połączenia fragmentów z jednostkami topograficznymi podczas ich interpretacji kartograficznych.

¹⁴ J. Leociak, *III.B. „Kocioł na Miłej”* (6-12.09.1942), <https://nplp.pl/artykul/kociol-na-milej-6-12-09-1942/> (15.12.2024)

podokresu/wydarzenia, otrzyma także linki do wszystkich jednostek topograficznych, które były wówczas wzmiankowane.

Może zapytać także, jakie trasy spośród wszystkich wymienianych przez autorów świadectw wiodły na Umschlagplatz, i po kliknięciu na nazwę tej jednostki topograficznej zobaczyć wszystkie trasy, których jest ona element¹⁵; czy też, jakie było doświadczenie przestrzeni Adama Czerniakowa w getcie i poza gettem – i wyświetlić potrzebne dane w postaci interaktywnej mapy z podziałem na jednostki topograficzne wzmiankowane przez Czerniakowa w poszczególnych okresach i podokresach¹⁶.

3.4. Dane ręcznie opracowywane

Podkreślić należy, że w „Atlasie”, choć to projekt cyfrowy, niezwykle istotne są czynnik ludzki i kompetencje zaangażowanych w przedsięwzięcie badaczy. Zarówno na etapie opracowywania szczegółowej koncepcji projektu, jak i w fazie realizacyjnej przeprowadzania kwerend tekstowych i ich opracowania, wprowadzania danych w odpowiednie miejsca w strukturze „Atlasu”, tworzenia na ich podstawie map – prace wykonywane są przez badaczy ręcznie, bez udziału automatyzacji kojarzonej ze sztuczną inteligencją. Dzięki tej decyzji, wynikającej z dbałości o jakość efektów projektu, dane są wielokrotnie, na każdym z etapów, weryfikowane i kontrolowane przez badaczy o różnych kompetencjach, co zapewnia ich bardzo wysoką jakość.

4. Laboratorium

Nie tak dawno na łamach „Tekstów Drugich” nieodżałowany Grzegorz Grochowski pisał we wstępie do numeru *Laboratoria humanistyki*:

Współczesne postrzeganie laboratorium, traktowanego jako swoisty paradygmat wiedzy, „modus poznania” i tryb pracy, charakterystyczny dla inicjatyw z obszaru nowej humanistyki, daje się określić przez cztery główne właściwości i – jak sądzę – obejmuje cztery główne aspekty czy też wymiary: zespołowy, transdyscyplinarny, infrastrukturalny oraz eksperymentalny¹⁷.

¹⁵ Zob. <https://nplp.pl/atlas-zaglady/umschlagplatz/> (20.07.2025).

¹⁶ W getcie (<https://nplp.pl/artukul/adam-czerniakow/>) i poza gettem (<https://nplp.pl/artukul/adam-czerniakow-mapa-strony-aryjskiej/>) (20.07.2025).

¹⁷ G. Grochowski, *Infrastruktury wiedzy*, „Teksty Drugie” 2021, nr 2, <https://journals.openedition.org/td/14180> (20.07.2025).

O wymiarze infrastrukturalnym piszę obszerniej za chwilę, teraz skupię się nad trzema innymi zaproponowanymi wyznacznikami laboratoryjności.

4.1. Interdyscyplinarność i zespołowość

„Atlas” to projekt organicznie interdyscyplinarny, co wynika przede wszystkim z dwóch kwestii. Z jednej strony projekty literaturoznawstwa cyfrowego ze swej istoty są interdyscyplinarne – podkreślałem już „wymuszoną w praktyce interdyscyplinarność projektów w obrębie tej dyscypliny”¹⁸. Z drugiej – choć IBL PAN zawsze zajmował się badaniami literackimi, nie zamykał się nigdy w obrębie wąsko pojmowanego literaturoznawstwa – kompetencje i zainteresowanie zatrudnionych w Instytucie badaczy częstokroć obejmują zarówno pogranicza literaturoznawstwa, jak i szereg innych dyscyplin.

W „Atlasie” w naturalny sposób łączymy ze sobą wiele dyscyplin / obszarów badawczych / specjalności – pracują przy nim między innymi badacze Zagłady (przy czym: zarówno literaturoznawcy, jak i historycy), fachowcy od historii przestrzeni miejskich (specjaliści od Warszawy oraz od Łodzi), literaturoznawcy cyfrowi, profesjonalna graficzka dodatkowo specjalizująca się w mapach. Współpracujemy w projekcie z programistami, kartografami, specjalistami od danych badawczych, tłumaczem. W naturalny sposób realizujemy zatem postulat interdyscyplinarności, bo to jedyny sposób, by takie projekty realizować.

4.2. Eksperymentalność

Ciekawym, ale i trudnym do realizacji w praktyce aspektem „Atlasu” jest jego eksperymentalność – znowu – nie tyle wynikająca z deklaracji i założeń, ile niejako „oddolna”, nieodzwrotnie wpisana w istotę każdego pionierskiego przedsięwzięcia, ale też generalnie często wchodząca do humanistyki poprzez działania cyfrowe. Trudność implementacji podejścia po części eksperymentalnego polega na tym, że często słabo mieści się ono w ramach praktyki

18 „Stworzenie naukowej monografii lub edycji cyfrowej wymaga, oprócz wykonania czynności w ramach «tradycyjnie» pojętych badań czy też działań edytorskich, połączenia w jednym projekcie takich nowych aspektów, jak m.in.: kodowanie/tworzenie oprogramowania, tworzenie przy pomocy tego oprogramowania cyfrowych struktur treści, dodanie różnego typu anotacji, projektowanie oprawy graficznej oraz typograficznej, wybór materiałów wizualnych do pozyskania i ich opracowanie, analiza aspektów UX (doświadczeń użytkownika)”; B. Szleszyński, *Cyfrowe badanie literackie – ewolucja dyscypliny, rewolucja kompetencji*, w: *Polonistyka „tu i teraz”. Krajobraz po zmianie. Materiały Zjazdu Polonistów Warszawa 2022*, red. H. Gosk, E. Paczoska, Wydawnictwo IBL PAN, Warszawa 2023, s. 409–410.

grantów humanistycznych, gdzie zazwyczaj instytucja finansująca kładzie nacisk na to, by w konkretnym czasie i zaplanowanym budżecie powstała określona – zgodna z przewidzianą we wniosku – liczba artykułów, haseł, wpisów, opracowanych dokumentów itd. Zazwyczaj pozostawia ona niewiele przestrzeni dla „cierpliwego reinterpretowania nieudanych inicjatyw, przepracowywania popełnionych błędów¹⁹” – rozpoznania negatywne ciężko zmieścić w budżecie. Choć – jak pokazuje praktyka naszego przedsięwzięcia – nie jest to całkiem niemożliwe.

Fazy działań eksperymentalnych udało nam się wdrożyć w projekcie „Sienkiewicz ponowoczesny – laboratorium cyfrowe” – tam poświęciliśmy wiele czasu na iteracyjne konfrontacje pomysłów na narrację wizualną z wizjami lokalnymi w Oblęgorku i Pałacu Biskupów Krakowskich, a potem na próby różnych innowacyjnych strukturyzacji treści, by wybrać ostateczne rozwiązanie²⁰.

Istotny aspekt eksperymentalny miał także pilotaż „Atlasu” z 2019 roku, który, choć niewolny od presji dostarczenia konkretnych rezultatów, miał także za zadanie przetestować różne rozwiązania i sprawdzić, jak wyjściowy pomysł na „Atlas” sprawdza się w praktyce w obrębie możliwości platformy „Nowa Panorama Literatury Polskiej”. Ustalane przez cały zespół projektu założenia badawcze były testowane najpierw w zestawieniu z danymi tekstowymi i ich anotacjami, następnie w ujęciu kartograficznym. Na pograniczu projektowania graficznego, kartografii, literaturoznawstwa cyfrowego tworzono także warstwę wizualną map, która miała połączyć czytelność, funkcjonalność i względy estetyczne.

Od elementów eksperymentalnych niewolny jest także obecnie realizowany pięcioletni grant. Ponieważ poszerzyliśmy zakres opracowywanych świadectw (zarówno topograficznie – o Łódź, jak i chronologicznie – o świadectwa powstałe po wojnie oraz genologicznie – o teksty literackie), dotychczasowe metody pracy i procedury musiały zostać zmodyfikowane w każdym z nowych obszarów, co wymagało licznych prób, analiz i namysłów. Nowe koncepcje weryfikowaliśmy pozytywnie – i wtedy testowane rozwiązanie wdrażaliśmy szerzej – lub niekiedy negatywnie (ze względów merytorycznych, technologicznych, ale też budżetowych i harmonogramowych)

¹⁹ G. Grochowski, *Infrastruktury wiedzy*, s. 11.

²⁰ Opowiadam o tym w tekście *O tworzeniu kolekcji*:
<https://nplp.pl/o-tworzeniu-kolekcji-komentarz/> (20.07.2025).

– i wtedy szukaliśmy rozwiązań alternatywnych bądź też rezygnowaliśmy z nich na obecnym etapie finansowania.

5. Infrastruktura

5.1. Literatury Zagłady – więcej niż grant

Obecnie realizujemy pięcioletni grant NPRH o nazwie „Warszawa/Łódź. Atlas Literatury Zagłady”. Jednak choć oczywiście pozyskane finansowanie jest głównym paliwem naszych działań i wyznacza najważniejsze kierunki rozwoju tego naukowego przedsięwzięcia, nie rozpoczął się on wraz z formalnym rozpoczęciem projektu (ani też wtedy, gdy zaczęliśmy pracować nad wnioskiem na konkurs), nie planujemy także zakończyć go wraz z rozliczeniem grantu w ministerstwie. Chcemy rozwijać to przedsięwzięcie, najlepiej traktując je jako stałe zadanie – o ile tylko ze względów organizacyjno-finansowych będzie to możliwe.

Pierwsze zewnętrzne finansowanie pozyskaliśmy w 2019 roku z Biura Kultury na projekt „Warszawa – Atlas Literatury Zagłady – kolekcja cyfrowa na platformie Nowa Panorama Literatury Polskiej (NPLP.PL). Na podstawie świadectw z czasu okupacji”, dzięki czemu, przy dodatkowym wsparciu IBL PAN stworzyliśmy wspomnianą już pilotażową kolekcję cyfrową o nazwie „Atlas Literatury Zagłady” – rozbudowywaną w ramach obecnego finansowania. Jednak i ten projekt nie był właściwym początkiem „Atlasu”.

Była nim koncepcja Jacka Leociaka, żeby rozwinąć badania nad topografią Zagłady (o czym więcej pisze on sam we wstępnym tekście do tego numeru), przenosząc je w środowisko cyfrowe, oraz zainteresowanie zespołu Nowej Panoramy Literatury Polskiej, który realizował wcześniej kilka przedsięwzięć cyfrowej topografii literatury na platformie NPLP.PL. Wstępny pomysł został w ciągu kolejnych spotkań warsztatowych rozwinięty w koncepcję cyfrowej struktury i rozbudowany w czasie na tyle, by pomyśleć o jej konkretnej realizacji.

A zatem – „Atlas” to długotrwałe przedsięwzięcie badawcze, obejmujące rdzeń wedle opracowanej koncepcji oraz szereg działań wokół tego rdzenia, których finansowanie pochodzi ze środków grantowych.

5.2. „Nowa Panorama Literatury Polskiej” jako infrastruktura

Efekty naszego przedsięwzięcia publikowane są na platformie „Nowa Panorama Literatury Polskiej”. To, co widać na pierwszy rzut oka na jej stronie głównej, to ikony czternastu kolekcji, wyszukiwarka, a po zagłębieniu się

w którąś z kolekcji – ich struktura narracyjna. Każda z kolekcji/monografii jest oddzielną całością merytoryczną, choć oczywiście da się zauważyć pewne pokrewieństwo niektórych z kolekcji/monografii pod względem tematycznym (i oczywiście dzięki wyszukiwaniu i sortowaniu treści pokrewne tematy są ze sobą powiązane). Jednak główną istotną kwestią łączącą wszystkie kolekcje/monografie na platformie NPLP jest środowisko cyfrowe – jednorodne narzędzie do pokazywania i tworzenia treści, dzięki którym powstaje każda z kolekcji. Narzędzia są wspólne dla wszystkich treści na platformie NPLP – jeżeli modyfikujemy lub rozbudowujemy jego możliwości, są one zmienione i dostępne we wszystkich kolekcjach.

I w tym momencie wróćmy do wątku infrastrukturalnego. Wedle dosyć ogólnej definicji Komisji Europejskiej infrastruktury badawczej to:

urządzenia, zasoby i powiązane usługi, które są wykorzystywane przez środowisko naukowe do prowadzenia badań na najwyższym poziomie w poszczególnych dziedzinach i obejmują: sprzęt naukowy lub zestawy instrumentów; zasoby wiedzy jak zbiory, archiwa lub struktury dla informacji naukowej; infrastrukturę opartą na technologiach informatycznych²¹.

Najczęściej mówi się i pisze o największych infrastrukturach humanistycznych w UE, takich jak DARIAH, OPERAS czy CLARIN²², albo też EHRI zajmujących się badaniami nad Holocaustem²³.

Ale – infrastruktury mogą mieć różną skalę i odpowiadać na potrzeby różnych społeczności badawczych. Dostosowując tę ogólną definicję do naszego przypadku można powiedzieć na przykład, że NPLP.PL to infrastruktura cyfrowego literaturoznawstwa, przeznaczona do tworzenia naukowych monografii cyfrowych – wyposażona zarówno w cyfrowe narzędzia i oprogramowanie, jak i personel, dbający o jej rozwój i utrzymanie, a także udostępnianie badaczom.

21 European Commission, *Legal Framework for a European Research Infrastructure Consortium*: ERIC: Practical Guidelines, Brussels 2010.

22 Zob. M. Maryl, T. Umerle, *Infrastruktura*, w: *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, red. M. Maryl, B. Szleszyński, T. Umerle, M. Błaszczyńska, <https://nplp.pl/panorama-literaturoznawstwa-cyfrowego/infrastruktura/> (20.07.2025).

23 Strona konsorcjum EHRI: <https://www.ehri-project.eu/>.

5.3. Atlas Literatury Zagłady – ku infrastrukturze

W pewnej perspektywie czasowej jako o infrastrukturze badawczej będzie można pomyśleć o samym „Atlasie” – traktując to na razie bardziej jako perspektywę, do której należy zmierzać. Byłaby to infrastruktura do badania doświadczenia przestrzeni czasu Zagłady dająca stały i nieograniczony dostęp dla badaczy z całego świata (wszystkie dane w ramach bieżącego grantu zostaną udostępnione również w języku angielskim) do ogromnej ilości danych i narzędzi ich przetwarzania.

Obecnie rozważamy rozmaite – i potencjalnie bardzo produktywne – kierunki rozwoju „Atlasu”, poza granice obecnie realizowanego grantu, w kierunku infrastrukturalnym – takie jak zwiększanie ilości danych o kolejne świadectwa dotyczące Warszawy i Łodzi, dodanie modułów dotyczących doświadczenia Zagłady w innych miastach czy rozbudowa funkcjonalności, szczegółowości anotacji i dodanie nowych rodzajów metadanych.

Oczywiście – aby tak się stało, należy wykonać jeszcze kilka dużych kroków, a także uporać się z największym upiorem humanistyki cyfrowej, jakim jest stabilność (*sustainability*) cyfrowych projektów, narzędzi i infrastruktury właśnie – dotycząca utrzymania jej pod względem technicznym, jak i stanu personelu pracującego nad jej obsługą i rozwojem.

6. Podsumowanie

Tak jak wiele inicjatyw literaturoznawstwa cyfrowego realizowanych w IBL PAN, „Atlas Literatury Zagłady” wychodzi od wiedzy i metodologii wypracowanych przez lata w Instytucie i „tłumaczy” je na środowisko cyfrowe, jednocześnie wzbogacając i modyfikując jego właściwości. W omawianym przykładzie ów „przekład” i wzbogacenie udało się przeprowadzić na tak dużą skalę, że możemy mówić o nowej formule projektu badawczego – zaprojektowanego i realizowanego jako przedsięwzięcie ekskluzywnie cyfrowe, oparteo – przeciwnie do liniowej struktury książki drukowanej – na hiperlinkowych sieciach powiązań (pomiędzy różnymi kategoriami treści, elementami tekstowymi i wizualnymi, różnymi warstwami interaktywnych map), zamiast gotowych interpretacji koncentrującego się na opracowaniu i dostarczaniu odbiorcom zbioru wysokiej jakości danych badawczych i narzędzi do ich przetwarzania, stanowiącego zaczątek infrastruktury dla badań nad świadectwami Zagłady i wyłaniającym się z nich doświadczeniem przestrzeni gett podczas drugiej wojny światowej. Przedsięwzięcia, dla którego da się oczywiście wskazać tradycje badawcze czy projekty w jakimś sensie

pokrewne (co czynią w swoich artykułach z tego numeru „Tekstów Drugich” Jacek Leociak i Konrad Niciński), ale też, dzięki połączeniu bardzo solidnych tradycyjnych fundamentów i zdobyczy literaturoznawstwa cyfrowego, raczej unikalnego i proponującego nowe perspektywy nie tylko dla rodzimych projektów humanistycznych.

Liczę, że kilka wątków, zarysowanych jako „praca w toku” czy też perspektywa, do której dążymy w „Atlasie”, będziemy mogli zrelacjonować obszerniej za kilka lat oraz że szczegółowe analizy z innych artykułów w tym numerze „Tekstów Drugich” dopełnią i wypełnią konkretnymi przedstawione powyżej ramy całego przedsięwzięcia.

Abstract

Bartłomiej Szleszyński

INSTITUTE OF LITERARY RESEARCH OF THE POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Mapping the Spatial Experience of the Ghetto from the Perspective of Digital Literary Studies

The article presents the Atlas of Holocaust Literature (Atlas Literatury Zagłady), a scholarly project created exclusively in digital form and designed specifically for such a version. It situates the project within the context of transformations that come with the possibilities of digital literary studies and define the future direction for digital humanities initiatives. The Atlas of Holocaust Literature appears successively as a scientific digital monograph, combining the features of an atlas, a timeline, and a lexicon of persons; as a collection of carefully curated data; as a set of tools for processing this data and posing research questions; as a somewhat laboratory project; and, finally, as the foundation of a research infrastructure.

Keywords

digital literary studies, digital topographies of literature, digital humanities monographs, research data, digital research infrastructures